

Reacties op het stuk

"Waar is God in het lijden, in de crises van deze wereld?"

<https://www.eo.nl/artikel/waar-is-god-in-het-lijden-in-de-crises-van-deze-wereld>

De volledige tekst is hieronder opgenomen en mijn reacties zijn er tussengevoegd (in een blauwe kleur).

Waar is God in het lijden, in de crises van deze wereld?

Aan het begin van de coronatijd vroeg Reinier zich af hoe je als gelovige op deze pandemie moest reageren. Gaandeweg vond hij het antwoord. En hij schreef er ook nog een boek over.

Vanaf de eerste dagen van de lockdown waren er de zie-je-nou-wellers. Ik las een brief van een zware dominee aan kinderen, waarvan ik in eerste instantie dacht dat het een grap was:

‘[Deze pandemie] komt door onze zonden. De Heere woont in de hemel en ziet heel veel boze [slechte] dingen bij de grote mensen en bij de kinderen. Zij doen boos, praten boos en denken boos. Daarom is de Heere toornig en stuurt Hij een ziekte. Vóórdat Jezus komt, stuurt Hij zoals de koning eerst zijn knechten, éérs het coronavirus om ons te straffen. Waarom? De Heere wil dat jij gaat bidden. De Heere wil dat jij breekt met de verkeerde dingen. De Heere wil dat jij niet meer zoveel houdt van al je mooie spulletjes. De Heere wil dat jij niet zoveel tijd verknoeit achter je computer.’

Broodwinning voor de volgende generatie therapeuten.

Over het stukje van die 'zware dominee' kunnen we het eens zijn; het is een dwaze en schadelijke interpretatie van hoe de crisis, of het lijden in het algemeen, geduid moet worden. Tegelijk is het zo dat alle duidingen binnen een religieuze context, gebaseerd zijn op menselijke aannames en interpretaties. Dat geldt dus ook voor deze tekst, waarbij een bedoeling gesuggereerd wordt, maar de kennis erover ontbreekt en het niet-weten tot deugd verheven wordt, kracht bijgezet door de opmerking "Wie dit probeert op te lossen, doet alsof hij of zij meer weet dan Jezus zelf." Het is een ontmoediging om kritisch na te denken en ik vind dat eveneens dwaas en schadelijk. Het kan niet zo zijn dat je bij voorbaat bepaalde vragen niet mag stellen, vanwege de veronderstelde autoriteit van een stukje tekst dat in de Bijbel staat. Vervolgens komt het mij voor als behoorlijk misplaatst dat de schrijver zich een rol toebedeeld waarbij dergelijke beweringen gedaan kunnen worden.

Tegelijk, het is natuurlijk ook wel lekker om naar de refo's te wijzen. Te lekker, want in het linkse columnistenwereldje zag je er een variant op. 'Moeder Natuur' werd daar bijvoorbeeld regelmatig aangehaald, we hadden haar getergd en nu sloeg ze terug. Het was allemaal verklaarbaar en begrijpelijk, rechtvaardig zelfs. Deze linkse columnisten volgden braaf het oude schema van die dominee, van zonde, straf en daarna natuurlijk bekering.

Want overal werd meteen ook stoer opgeroepen voortaan anders met de natuur om te gaan. Dat hadden ze trouwens altijd al gezegd. Zie-je-nou-wel, zie-je-nou-wel.

De vergelijking van zware dominees met *linkse (?) columnisten* raakt kant nog wal. Is het idee nu echt dat de columnist, die duiding probeert te geven in logische oorzaak- en gevolgrelaties, in wezen hetzelfde doet als de zware dominee met al zijn onzin over een vertoornde God als verklaring voor het lijden? Woorden als *zonde* en *straf* hebben voor velen een negatieve connotatie (wat begrijpelijk is in het licht van bijvoorbeeld de reactie van de zware dominee), maar het

achterliggende idee is vrij universeel: fouten hebben consequenties. En *bekering* betekent tot een nieuw inzicht komen. Dat kan geduid worden als *leren van je fouten en dingen voortaan anders doen*. Het zijn geen uitvindingen van de schrijvers van de Bijbel of latere interpreteerders, die vervolgens naar eigen believen worden ingezet door een stelletje columnisten.

Een zware eerste week

De eerste week van de lockdown vond ik zwaar. Ik verloor in een paar dagen iets van vier á vijf maanden aan opdrachten, en ook mijn vrouw was veel werk kwijt. Ik zocht naar oplossingen, maar ook naar mijn stem. Wat is een gelovige manier om met deze crisis om te gaan?

Een keerpunt was voor mij een stuk van Karel Smouter in NRC, nog in de eerste week van lockdown, waarin hij schrijft:

‘De gretigheid om uit dit alles tóch iets moois te halen, begrijp ik volkomen. Maar, om de peetzoon van die eerdergenoemde King Lear aan te halen: “We moeten het gewicht van deze verdrietige tijd gehoorzamen.” De coronacrisis is voorsnóg géén kans. Of wacht, misschien toch: het is een kans om er in alle bescheidenheid even het zwijgen toe te doen. Om in het zicht van een onwerkelijk Pasen, eerst luidkeels Erbarme Dich te roepen voor we het Hosanna aanheffen. Pasen begint met Goede Vrijdag.’

Lijden in de bek kijken

Dat is het, besepte ik. Een werkelijk gelovige manier van omgaan met deze crisis is niet naar de troost te gaan, maar het lijden ‘in de bek’ te kijken. Hoewel dat ook weer wat te heroïsch klinkt. Maar in elk geval is het dát wat ik Jezus zie doen aan het kruis. Hij roept: ‘Mijn God, mijn God, waarom heeft u mij verlaten?’ en er komt geen antwoord.

Sta daar eens bij stil. Jezus stelt hier in feite de grootste vraag die er in de theologie is te stellen, namelijk naar de reden van zijn kruisiging. Maar hijzelf geeft geen antwoord, de omstanders niet, en zelfs de bijbelschrijvers voegen geen voetnootje toe met een verklaring.

Het lijden 'in de bek zien' (iets wat Jezus pertinent niet deed, als je afgaat op de vraag die Hij stelde) of naar troost zoeken, zijn geen van beiden antwoorden op de vraag naar het *waarom* van het lijden. Tegelijkertijd zijn het beiden wél voorstelbare reacties in een poging om met het lijden om te gaan. Een eveneens voorstelbare manier om met lijden om te gaan, is berusting of acceptatie. Dat is wat Karel Smouter zijn lezers voorhoudt. Hij heeft het over acceptatie van verdriet, pijn en lijden binnen de context van onze onwetendheid. Wegkijken van het lijden is ook nog een optie, vooral bruikbaar bij het lijden dat niet direct onszelf aangaat. Velen maken zich daar schuldig aan, wat wel blijkt uit de ontredde die het gevolg was van de coronacrisis, terwijl miljoenen mensen elders op de wereld voortdurend in veel ernstigere omstandigheden moeten zien te overleven. Daar zie ik maar weinig ontredde over. En dan te bedenken dat de vervuiling (om even aan te sluiten bij de eerder opgevoerde *linkse columnisten*) op veel grotere schaal gevolgen heeft voor de volksgezondheid wereldwijd en veel meer dodelijke slachtoffers tot gevolg heeft dan de coronacrisis. Maar daar hebben we het niet over; het zijn onze

verworvenheden en het betreft onze manier van leven - door God gegeven natuurlijk. Al die selectieve verontwaardiging en die voortdurende prioritering van het eigenbelang...

De perspectieven van Karel Smouter, van de schrijver van dit stuk en ook die van mijzelf, zijn die van de beschouwende mens, niet die van de lijdende mens. Wij zijn in staat over de ellende na te denken en voorstellen te doen over hoe we ons ertoe moeten verhouden. De beschouwende mens zegt bijvoorbeeld 'het is vreselijk maar het is niet anders', misschien zegt hij 'kom, we laten ons niet kisten' of 'laat me je troosten'. Het lijden van Jezus daarentegen was zo ernstig, dat Hij dergelijke beschouwingen niet kon hebben. Hij kon geen afstand van Zijn eigen lijden nemen. Zijn vraag naar het waarom is daarom een uiting van een diep bewustzijn van een actuele confrontatie met de dood. Willen leven en geconfronteerd worden met de onmogelijkheid ervan; iedere gelovige zou de vraag kunnen stellen in een dergelijke context. De ongelovige zou vloeken of andere vragen stellen waarop (natuurlijk) ook geen antwoord zou komen.

Belangrijker is echter dat de mens als beschouwer het volste recht heeft om zich een antwoord op de vraag naar het waarom van het lijden te wensen. Dat de lijdende mens geen antwoord krijgt op zijn in wanhoop geformuleerde vraag, betekent dus niets voor de beschouwende mens, hoogstens dat hij die vraag namens eerstgenoemde (of namens alle slachtoffers) nogmaals kan stellen.

Theologische grootspraak

In bijna alle latere commentaren hierop komt dat antwoord er wel. Jezus' vraag wordt op allerlei manieren gerelativeerd met een ingenieuze redenering waarom Jezus het omgekeerde bedoelde van wat hij zei. Veel theologen gedragen zich dan alsof ze naast het kruis staan, Jezus kronkelt van de ellende en brult vanaf de afgrond, maar zij zetten een keurig gezicht op en beginnen te ratelen: 'Waarom God u heeft verlaten? Nou, dat zullen we u eens háárfijn uitleggen...'

'Uiteindelijk probeert elke christelijke theologie bewust of onbewust de vraag "Waarom heeft u mij verlaten?" te beantwoorden als hun leerstellingen stellen "om deze reden" of "om die reden". Maar in het aangezicht van Jezus' doodscreet richting God wordt theologie onmogelijk... Hoe kan christelijke theologie over God spreken in het aangezicht van Jezus' nood aan het kruis?'

Dat schrijft Jürgen Moltmann, de grootste nog levende christelijke denker, in zijn bekendste werk, De gekruisigde God. Elke theoloog, ook ik natuurlijk, staat onder verdenking van grootspraak.

Ontkenning versus tranen

Een mogelijke manier om hiermee om te gaan is de weg van de ontkenning, de zogeheten via negativa. We spreken sowieso over God, is dan het uitgangspunt: de mens doet nu eenmaal uitspraken over het ultieme en een theoloog dient dat te ontmaskeren.

Moltmann stelt, denk ik, een andere weg voor, die ik de weg van de tranen zou noemen, de via dolorosa. Een theoloog, of wie dan ook, heeft recht van spreken over God naarmate hij of zij bereid is te delen in het lijden van deze wereld. Want dat is de wijze waarop God zelf sprak. Het 'Woord van God', zoals Jezus wordt

genoemd, was geen boek dat uit de hemel neerdaalde, maar een concreet mens van vlees en bloed die onze weg ging, tot onderin het dal.

Ik begon ooit te schrijven aan een roman over bergbeklimmers, zonder zelf in de touwen te hebben gehangen, en uiteraard liep ik hopeloos vast. Ik heb eens een jongeman gesproken die een heel boek over seks had geschreven, zonder zelf ooit te hebben gevreeën. Zo zijn theologen die Jezus' doodskreet abstract beantwoorden, zonder zelf diep verbonden te zijn met de wanhoop van deze wereld. Hun werk mag in de academie geprezen worden, maar over God gaat het niet.

We kunnen alleen constateren

Als we het christendom helemaal tot de kern afpellen, is dit de belijdenis: nergens was God zo nabij als in Jezus. We hebben geen betere woorden voor God dan Jezus' eigen leven. En vervolgens lezen we deze doodskreet, waarin Gods zoon - we kunnen zelfs belijden: God in eigen persoon - ternauwernood nog uitbrengt dat God hem verlaten heeft. Het is de diepste paradox van de hele christelijke theologie, die niet opgelost mag worden.

Wie dit probeert op te lossen, doet alsof hij of zij meer weet dan Jezus zelf. Het enige wat we kunnen doen is het te constateren. Zoals de Bijbelschrijvers zelf het laten staan en het niet uitleggen.

Waar is God in de crisis?

Mijn God, mijn God, dat weet ik niet.

Voordat ik mijn eigenlijke reactie geef, is de volgende vraag misschien wel op z'n plaats: geeft de christelijke theologie niet heel precies aan waarom het lijden nodig was en waarom Jezus door God verlaten werd? Kun je niet zonder dat keurige gezicht en een boel geratel, in alle bescheidenheid zeggen dat dit de essentie is van de heilsleer van het christendom? Ik bedoel: ik geloof niets van die heilsleer, maar zegt die leer niet dat Jezus dat allemaal moest ondergaan om de wereld de mogelijkheid tot redding aan te bieden, een verzoening met God de Vader? Wordt er met de heilstheorie eigenlijk niet gesuggereerd dat God *als beschouwer van de menselijke mislukking*, tot deze oplossing kwam?

Goed, los van het voorgaande: er wordt in het bovenstaande stukje een wat willekeurige context neergezet, waarbij de mogelijke antwoorden op Jezus' vraag geridiculiseerd worden (zonder dat er inhoudelijk op ingegaan wordt) en de oplossing wordt voorgesteld als de identificatie met het lijden van Christus en met het lijden in het algemeen. Deze identificatie, hoe zinvol het ook kan zijn, is echter geen vervangende activiteit voor het nadenken over het lijden - wat een vreemde en onnodige invalshoek! En dan: "Het is de diepste paradox van de hele christelijke theologie, die niet opgelost mag worden. Wie dit probeert op te lossen, doet alsof hij of zij meer weet dan Jezus zelf." Hier gaat iets helemaal mis: het uitblijven van een antwoord op Jezus' vraag, wordt als nieuw dogma gepresenteerd. We weten het niet en we moeten het ook niet willen weten. Blijkbaar gaan we elke discussie uit de weg en maken we de criticus monddood, door de vraag "Denk je het beter te weten dan Jezus?" in de strijd te gooien.

Natuurlijk mag Jezus' vraag zowel binnen als buiten de context van het ondergane lijden gesteld worden. Iedereen heeft het recht de vraag te stellen en uit te diepen, een poging te doen het op te lossen en hij die lijdt mag uiting geven aan zijn ontreding, in welke vorm dan ook. Buiten de context van het direct beleefde lijden wordt de vraag 'waarom hebt U de mens verlaten?' of 'waarom wordt de mens met zoveel lijden geconfronteerd?' Dat is geen zinloze exercitie en deze vragen betekenen in de verste verte niet dat de vragensteller zich geen voorstelling van het lijden kan maken of zich er niet mee kan identificeren.

Ook binnen de kaders van een levensovertuiging zal er weldegelijk over het hoe en waarom van lijden nagedacht moeten worden. En als God geen antwoord geeft, wil dat niet zeggen dat we geen terechte vraag stellen. Ik snap dat het confronterend is, want aan de ene kant heb je de christelijke God, waarvan verondersteld wordt dat Hij alomtegenwoordig, almachtig en onvoorwaardelijk liefhebbend is, en aan de andere kant heb je lijden, waar onnoemelijk veel mensen in onvoorstelbaar gruwelijke vormen mee geconfronteerd werden en worden. In het lijden komt vaak de complete afwezigheid van iedere vorm van liefde, betrokkenheid en menselijkheid tot uiting, en het eindigt niet zelden in de dood, waarbij iedere kans of reden verloren gaat. Hoe moeten we ons hiertoe verhouden? Gewoon de vraag maar niet stellen? Is dat echt wat je voorstelt?

Aangeven dat je het niet weet, is wellicht de meest veilige reactie die je kunt geven als je het idee van een liefdevolle en betrokken God overeind wenst te houden, maar het is een zwakgebod en eigenlijk lijkt mij de vraag of die God wel bestaat een stuk zinniger. Dat is wat mij betreft de vraag achter de vraag die niet gesteld mag worden en het ligt in het verlengde van de paradox die niet opgelost mag worden. Het betekent dat je God zelf in twijfel gaat trekken en dat is natuurlijk een *no go area*; altijd zullen er, hoe moeizaam en vergezocht ook, redenen gegeven worden waarom het verhaal klopt en waarom God is wie Hij zegt te zijn. De antwoorden variëren (bijvoorbeeld, zoals hier: "God straft" of "we weten het niet"), maar de eigenlijke vraag wordt niet gesteld. De zware dominee heeft een andere theorie dan de moderne theoloog, maar de God die zij dienen, blijft boven elke twijfel verheven.

Ik wijs het geloof volledig af en één van de redenen daarvoor heeft te maken met het lijden in deze wereld. De kruisiging laat eigenlijk zien dat zelfs God bedoelingen heeft met lijden en dat geweld ingezet kan worden om uitvoering te geven aan Zijn plannen. Daar komt alles in mij tegen in opstand. Lijden is niet verenigbaar met een liefhebbende God. Het is een probleem waarvoor de mens een bevredigende oplossing moet kunnen krijgen. Lukt dat niet, dan moeten we God (in de Hem toegewezen hoedanigheid) afwijzen. Het suggereren van Gods bedoelingen achter het lijden, impliceert het idee dat degene die doet lijden uitvoering geeft aan Gods bedoelingen. De verkrachter, de folteraar, de moordenaar; zij voeren Gods plan uit. Een ernstig zieke zienswijze die kan lijden tot ernstig onmenselijk gedrag. Maar ook het advies om niet na te denken over het waarom van lijden, werkt onmenselijkheid in de hand. Aangeven dat je het niet weet, betekent niet dat God het ook niet weet, en dan suggereer je toch zomaar weer een bedoeling achter het lijden. Het verschil is alleen dat je zelf geen uitspraak over die bedoeling doet. Je lijkt ermee te willen voorkomen dat je zelf het middelpunt van de kritiek op je eigen onredelijke aannames wordt.

Is het idee nu echt dat we moeten accepteren dat we geen antwoorden krijgen en dat we tegelijkertijd overtuigd moeten blijven van een onvoorstelbaar liefdevolle God? Hoe kan een mens een dergelijke discrepantie accepteren? Hoe kan het dat een kind voor de ogen van zijn moeder in stukken wordt gehakt en dat God niet ingrijpt? Is het antwoord dan werkelijk: "Mijn God, mijn God, dat weet ik niet" en vind je dat je daar mee wekomt, samen met je eindeloos liefhebbende God? En ga je mij vervolgens vertellen dat ik deze vragen niet mag stellen?

Het niet-weten moet naar mijn idee hoognodig betrekking krijgen op God zelf. Daar hebben we alle reden toe. Iedere religie is een bouwwerk van menselijke theorieën, waarbij goddelijke autoriteit geclaimd wordt. Ik snap dat dit een onbehoorlijke gedachte is voor iemand die er een religieuze overtuiging op nahoudt die zo dwingend wortel heeft geschoten, maar ik vermoed dat het de enige zinvolle richting is.

Ter afsluiting

De vraag naar het waarom van lijden is binnen de context van het lijden iets anders dan erbuiten. Dat je binnen de context van een actueel lijden geen antwoord krijgt op de vraag naar het waarom, wil niet zeggen dat die vraag in een *beschouwende context* niet gesteld zou mogen worden. Sterker nog: hij *moet* gesteld worden. Het stuk "Waar is God in het lijden, in de crises van deze wereld?" doet een poging om het lijden een bevredigende plek te geven door een onbevredigende veronderstelling te doen, nl. dat het antwoord op de vraag naar het waarom voor ons mensen niet beschikbaar is. Dat lijkt mij een onredelijk en ongewenst perspectief. Hoe kan iemand instemmen met het idee dat God boven alles en iedereen verheven is en antwoorden op al onze (terechte) vragen heeft en dat wij er tegelijkertijd nooit achter komen wat die antwoorden zijn?

Wat we moeten doen is zo optimaal mogelijk binnen onze menselijke kaders gaan functioneren, op basis van redelijkheid en liefde. Als er meer is, zal ons dat ooit wel duidelijk gemaakt worden. In de tussentijd doen we er onverstandig aan om met aannames, veronderstellingen en fantasieën alvast een aanzet te geven voor deze mogelijkheid. Dat is per definitie de plank misslaan.

Robert Termorshuizen
28 maart 2023